

Дічек Н.П.,
доктор педагогічних наук,
професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
n.p.dichek@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-2185-3630

ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ІМАГОЛОГІЇ: ПРОДОВЖЕННЯ МАКАРЕНКІАНИ

Збираючи і вивчаючи протягом понад тридцяти років зарубіжні англomовні¹ публікації, присвячені безпосередньо чи опосередковано особі й виховній діяльності Антона Макаренка, дійшли певних узагальнень, які викладемо далі. А спочатку зазначимо теоретичні засади, на яких основуємо свої дослідження.

У книзі «А.Макаренко і світ» (2005) на матеріалі аналізу англomовних студій нами схарактеризовано реперні точки у розгортанні протягом ХХ ст. вітчизняних і зарубіжних студій, присвячених життєдіяльності і виховній практиці Антона Семеновича Макаренка [1]. Було доведено виникнення у світовій педагогіці окремого напрямку досліджень – *макаренкознавства*, представники якого вивчають й інтерпретують створені А. Макаренком теорію виховання, засади соціальної педагогіки. Відповідно сукупність таких досліджень означено як *макаренкіану*. Обґрунтовано виокремлення у макаренкознавстві ХХ ст. трьох періодів, що відрізняються інтенсивністю звернень до ідей виховника, характером їх оцінок. Засвідчено неоднозначне ставлення і до А. Макаренка і до його виховних здобутків і в колишніх країнах соціалістичного табору (починаючи з 1950–х років і до кінця 1980–х років), і в колишньому СРСР, і в країнах західної демократії. Аргументовано, що протягом другої половини ХХ ст. ідеї Антона Семеновича спричинили появу великої кількості зарубіжних праць, в яких з різних світоглядних,

---

¹ Знання англійської мови уможливило вивчення текстів, написаних чи оприлюднених за кордоном цією мовою. Тому, незалежно від державної приналежності авторів, а вони репрезентують понад 70 країн, об'єктом дослідження були саме англomовні видання і публікації.

наукових, фахових позицій відрефлексовувалися його педагогічні погляди та робота з ресоціалізації маргінальної молоді, вивчалася його особа як видатного теоретика і практика педагогіки, як представника радянського освітнього дискурсу.

З'ясовано, що осмислення зарубіжними дослідниками освітньо-виховних ідей А. Макаренка, підтверджених успішним педагогічним досвідом, характеризується змінами у їх тлумаченні на різних історичних відтинках часу, наявністю діаметрально протилежних підходів до їх освоєння й оцінки, розмаїттям цілей, які ставили перед собою ті чи ті дослідники. На нашу думку, протягом ХХ ст. сформувалося три ключові рушійні мотиви звернення до спадщини А. Макаренка:

- ознайомлення зарубіжних освітян з ідеями і особою українського педагога засобом опису та інтерпретаційного цитування його творів, формулювання авторської суб'єктивної оцінки його досягнень як непересічного явища в освіті, як «іншого» досвіду;
- аналітичний опис виховного досвіду дитячих установ, організованих і керованих А.Макаренком, із задіянням зіставно-порівняльного методу, текстологічного аналізу, формулювання суб'єктивної оцінки здобутків в аспекті спроб адаптації досвіду, переважно у межах соціальної або пенітенціарної педагогіки;
- використання прикладу діяльності А.Макаренка у ході різноманітних побудов критично-інтерпретаційного образу радянської доби і радянської педагогіки (особливо в межах досліджень такої галузі гуманітаристики як «советологія», що з розпадом СРСР, як предмету вивчення, поступово зникла).

Варто окремо виділити ґрунтовні розвідки німецьких учених Марбурзької лабораторії з вивчення спадщини А.Макаренка (1960-1990-ті роки), які здійснили не лише глибоке аналітико-текстологічне вивчення

праць педагога², його роботи, віднайшовши в українських архівах невідомі документальні матеріали, а відкрили невідомі сторінки його життєдіяльності³. На вшанування пам'яті, наголосимо на визначальному внеску у розвиток не лише зарубіжного, а й українського макаренкознавства керівника цього проєкту, професора Гьотца Хілліга (1938-1919).

Продовжуючи у ХХІ ст. збирання та аналіз публікацій із зарубіжного макаренкознавства, маємо підстави стверджувати, що ім'я педагога не зникло з педагогічного дискурсу, воно ввійшло в педагогічний обіг як ім'я видатного педагога світового рівня [2-7].

Реалізуючи ідею хронотопічного простежування долі макаренкознавства в нових умовах глобалізованого світу, у цьому дослідженні доповнимо макаренкіану ХХІ ст. першою, відомою нам, публікацією автора з Індії – професора Арвінда Гупти (Gupta, Arvind). Це широко знаний в Індії вчений і перекладач освітніх творів⁴, розробник іграшок-саморобок або дидактичних іграшок із сміття (toys from tresh), популяризатор наукових знань, член індійського товариства з вивчення історії освіти, афільований співробітник прогресивного навчального закладу «Баалабалага. Природолюбна школа для радісного навчання (An eco friendly school for joyful learning)».

Завдяки Інтернет з'ясовано, що А.Гупту було кілька разів нагороджено за «багаторічні зусилля з популяризації науки та створення дидактичних іграшок для дітей». Зокрема 2018 р., на передні Дня Незалежності Індії Арвінд Гупта одержав одну з найвищих цивільних нагород країни «Padma Shree» [9].

Саме Арвінду Гупті належить невелика стаття «Малолітні злочинці, горді громадяни» [8], присвячена А.Макаренку-педагогу.

---

² Протягом 1960-1990-х років німецькі дослідники опублікували 12 видань серії «Макаренко-реферат», розкрили роль численних колег і опонентів А.Макаренка, здійснили видання листування педагога, що дало змогу опукліше відобразити діяльність і особистість Антона Семеновича, і збагатило міжнародну макаренкіану.

³ Німецькі дослідники публікували свої розвідки німецькою і російською мовами.

⁴ А.Гупта переклав хінді 250 творів [9].

Стисло подаючи відомості про життєвий шлях А.Макаренка, А.Гупта наголошує на пролетарському походженні педагога і виокремлює його віру в те, що людину формують обставини життя, тому «важкі небезпечні постреволуційні часи породили [в СРСР – прим.] велику кількість неповнолітніх правопорушників», що стало серйозною соціальною проблемою. А.Макаренко, як «особа свого історичного періоду», пише А.Гупта, був переконаний, що товариське і безпечне середовище [виховне – прим.], любов, довіра у перевиховному закладі здатні спродукувати «нову людину» [8]. На підтвердження цієї тези індійський вчений наводить в статті випадок з Семеном Калабаліним, одним з перших вихованців-правопорушників, якого Антон Семенович послав по провізію, довіривши йому, колишньому крадію, гроші. Вочевидь зарубіжному вченому видався вражаючим макаренківський метод «вибуху», який він описав у статті.

Про високу оцінку А.Макаренка як виховника свідчить те, що А.Гупта порівнює його з М. Ганді, одним з неперевершених авторитетів і в індійській, і в світовій освіті, і знаходить збіжність їхніх поглядів на виховне значення праці. Обидва вважали працю обов'язковим складником освіти. Причому А.Гупта підкреслює, що для А.Макаренка праця зумовлювала необхідність дисципліни і водночас праця здійснювалася в інтересах колективу, «збагачуючи індивіда» і створюючи умови для його самореалізації. Індійський дослідник вказує, що в колонії трудове виховання здійснювалося за допомогою організованих загонів, командири яких мали створювати у членів загону відчуття спільноти (pride), підтримувати прагнення вихованців до трудових звершень.

А.Гупта визнає за А.Макаренком талант «відчуття» дитини, що було значно важливішим за педагогічні теорії. На наш погляд, індійський вчений цілком справедливо визначив педагогічне кредо нашого педагога у широко відомій фразі «якогого більше вимоги до людини та якогого більше поваги до неї» і виснував, що «геній А.Макаренка полягає у трансформації молодих, маргінальних, брудних підлітків-правопорушників і жебраків на гордих

продуктивних громадян своєї країни» [8], а тому в «творах педагога є багато чого повчитися нам в Індії». А.Гупта з позитивних позицій стисло наводить відомості про діяльність обох виховних установ А.Макаренка, дає схвальну оцінку його високо читабельним творам, перекладеним 60 мовами світу [8]. Зі статті відомо, що в Індії ключові праці А.Макаренка опубліковано англійською, хінді та мараті мовами. Як пише А.Гупта, ці чудові макаренківські книжки «за помірну ціну продавалися на індійських дорогах і багато індійців збагатилися їх змістом». Але з розвалом СРСР ці книжки зникли.

Хоча стаття А.Гупти не містить списку джерел, маємо підстави стверджувати, що індійський вчений добре знайомий, наприклад, зі статтею американських авторів Тома Герінга (Thom Gehring), Фредалін Б.Бауерз (Fredalene B. Bowers) та Рендела Райта (Randall Wright) [14], бо відомості про «богемне життя А.Макаренка в молоді роки», про «виключення вихованців із закладу як найгірше для них покарання» містяться в згаданій американській статті. Зауважимо також, що таких відомостей в англійських публікаціях до початку 2000-х років ми не зафіксували.

Індійський вчений не обійшов увагою той факт, що А.Макаренка гостро критикували за його новий підхід до навчання і виховання, який не узгоджувався з тогочасною освітньою парадигмою. Разом з тим А.Гупта повідомляє читачам про підтримку Антона Семеновича видатним американським педагогом Дж.Дьюї [8]. Останнє відносимо до міфів, які виникли довкола українського педагога. Так само як і тезу про те, що сам Сталін схвалив макаренківські ідеї і надав їм статусу офіційної лінії в освіті.

Як авторитетний вчений А.Гупта формує та поширює списки творів для читання за назвою «Мільйон книг для мільярда людей» («A Million Books for a Billion People»), корисних і необхідних практикуючим освітянам, серед яких з позначкою «необхідно прочитати» (must read) вміщено й праці А.Макаренка, а саме: «Педагогічна поема» (в англійській редакції «Дорога до життя»), «Проблеми радянського шкільного виховання», «Книга для

батьків», «Антон Макаренко. Його життя і діяльність в освіті», «Прапори на баштах» (в англomовній редакції «Навчаючись жити»), «Лекції для батьків» [10; 11].

В одному з численних списків педагогічної літератури, до укладення якого долучився А.Гупта, він дав такий коментар до «Лекцій для батьків»: «Чи буде ця книжка корисною сучасним батькам? Звичайно «так». Макаренківські лекції слугують для рефокусування уваги на такі нагальні проблеми, як батьківський авторитет, дисципліна, гра, економіка сім'ї, праця, освіта, статеve виховання, розвиток культурних інтересів» [12].

Крім індійського прикладу поповнимо англomовну макаренкіану журнальною статтею румунського автора Адріана Чіофланчу (Adrian Cioflâncă) «Комуністична пропагандистська модель (До культурної генеалогії)», в якій для репрезентації різних сфер застосування пропаганди в колишньому СРСР в освітній галузі за приклад він вибрав діяльність А.С.Макаренка. Як зазначає дослідник, «педагогічні проекти Антона С. Макаренка були схвалені комуністичною владою як модель соціального інженерінгу» [13, p.457], а сам педагог, відкинувши індивідуалізм «прогресивної» педагогіки 1920-х років, прийняв колективізм у тлумаченні марксистської гносеології. Засуджуючи хаос революційного періоду А.С.Макаренка, на думку румунського автора, проголосив необхідність запровадження організованості й дисципліни, що узгоджувалося з думками Леніна [13, p.457].

А.Чіофланчу робить акцент на макаренківській тезі щодо можливості особи досягти максимального розкриття свого потенціалу лише в колективі, причому переконує читачів, що А.С.Макаренко вимагав тотального підкорення волі колективу, який мав право контролювати будь-який аспект життя вихованця. «Непідкорення колективу породжувало репресії проти непідкорюваного» – пише А.Чіофланчу [13, p.457].

Особливу незгоду в румунського науковця викликає використання мілітарних підходів до організації щоденного життя вихованців – загони з

дотриманням наказів, функціонування ради командирів тощо. Далі автор відразу переходить до окреслення мети виховання за Макаренком – поєднуючи фізичну працю з розумовою, сформувати в членів колективу набір таких класичних цінностей як честь, дисциплінованість, повага до праці. На підтвердження своїх міркувань автор покликається до англомовних макаренкознавців-попередників: Б.Бейкера (1968), Е.Кутайсофф (1953), М.Геллера (1988). Публікації цих авторів ми аналізували в своїй книзі [1], тому може зауважити, що це автори-советологи.

Водночас А.Чіофланчу констатує збіжності між виховними проєктами А.Макаренка і виховною практикою на Заході, зокрема з досвідом Р.Кузіне і П.Петерсона, який підтверджував позитивні якості колективізму, так само, як і практика ланкастерської школи, що діяла на засадах квазі-мілітарної дисципліни, використання «наглядачів», рекрутованих серед вихованців [там само]. Однак про всі згадані виховні приклади дослідник пише, що вони корінилися на утопічній традиції, яка існувала з XIX ст, а саме – культивування дисципліни й навчання в рамках закритого співтовариства або спільноти.

Далі, не покликаючись до джерел, автор переконує, що А.Макаренко знав про роль сформульованих ним постулатів про перевиховання у діяльності комуністичних концентраційних таборів [13, р.458]. Інтерпретатор стверджує, що і К.Маркс, і В.Ленін пов'язували перемогу комунізму з освітою, а тому пропаганда задумувалася ними як складник величезних педагогічних зусиль держави. І саме за допомогою макаренківського проєкту ця держава могла забезпечити реалізацію комуністичної теорії соціального впливу і використання його дидактичних методів у розбудові відносин між владою і суспільством.

Таким чином А.Чіофланчу висновує, що педагогічні здобутки А.Макаренка комуністична влада використала для «перевиховання індивіда в комуністичних організаціях, аби постійно тримати в полі зору, локалізуючи його в ситуації стеження і впливу індивідів один на одного» [13, р.459].

Вплив більшості та вплив близького соціального оточення спричинює сильний ефект, значно триваліший, ніж прямий вплив, резюмує А.Чіофланчу.

Висновок. Згадавши викладені нами на початку статті три мотиви звертання зарубіжних дослідників до спадщини А.Макаренка, можемо констатувати: індійський вчений, усвідомивши корисність ідей нашого педагога, написав статтю, щоб привернути до них увагу широких кіл освітян, отже це перший із зазначених мотивів. Румунський дослідник використав приклад досвіду А.Макаренка для обґрунтування своїх ідеологічних побудов, не заглиблюючись в суть макаренківських творів, не користуючись джерелами, які містять інші точки зору щодо теоретичних положень педагога. На наше переконання, А.Чіофланчу підійшов до надбань А.Макаренка від початку упереджено, автору було важливо сконструювати свою концепцію природи радянської пропаганди, для чого він скористався (вважаємо поверхово) макаренківською спадщиною, як добре відомим педагогічним прикладом. Такий підхід відносимо до третього, виокремленого нами, мотиву звертання до ідей А.Макаренка – використання прикладу діяльності А.Макаренка у побудові критично-інтерпретаційного образу радянської доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дічек, Н.П. (2005). *А. Макаренко і світ: аналіз англомовних студій*. Київ. Науковий світ.
2. Дічек, Н.П. (2008). Компаративные педагогические исследования в контексте межкультурного общения. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць СумДПУ. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Ч. 2. С. 8-18.
3. Дічек, Н.П. (2008). Спадщина А.С. Макаренка – феномен світового освітньо-виховного процесу. *Педагогіка і психологія*. № 3-4.С. 5-14.
4. Дічек, Наталія. (2018). Нове-старе в сучасній зарубіжній макаренкіані. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруева. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. № 2 (76). С.221-235.
5. Дічек, Н.П. (2018). Зіставно-порівняльний підхід у сучасній англомовній макаренкіані: Дж.Дьюї і А.Макаренко. *Укр. педагогічний журнал*. №2. С. 5-15.
6. Дічек, Н.П. (2018). Англомовна макаренкіана у ХХІ ст.: стан і методи інтерпретації. *Педагогіка і психологія*. № 2. С.41- 49.

7. Дічек Н. П. (2019). Сучасні зарубіжні педагоги про феномен спадщини А.Макаренка. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта — 2019: інтернаціоналізація та інтеграція в освіті в умовах глобалізації*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 травня 2019 р.) / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ–Дрогобич: ТзОВ «Трек-ЛТД», С. 43–45. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716260>
8. Gupta, Arvind. (2008). Petty criminals, Proud Citizens. https://www.google.com/search?q=Gupta+%2C+Arvind.+Petty+Criminals%2CProud+Citizens&rlz=1C1SQJL_enUA891UA891&biw=1904&bih=920&sxsrf=AJOqlzU6-x82DPAlszLOeozLhwXZErlSOg%3A1678555485588&ei=XbkMZKfFI9HZrgTz4aS4Cg&ved=0a
9. [Arvind gupta's resume / biodata](http://baalabalaga.org/downloads/Arvind_gupta's_resume_biodata) –[http://baalabalaga.org/downloads/](http://baalabalaga.org/downloads/Arvind_gupta's_resume_biodata)
10. http://playpen.meraka.csir.co.za/~acdc/education/Dr_Arvind_Gupa/Learners_Library_7_March_2007/start.htm
11. <http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/resumeagupta.pdf>
12. Lectures to parents <https://vidyaonline.net/list.php?l2=b1%20%20&l1=b1%20%20&l3=b1tp>
13. Cioflâncă, A. (2010). The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 10(3), 447-482. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-446622>
14. Gehring, T; Bowers, Fredalene B.; Wright, R. (2005). Anton Makarenko: The “John Dewey of the U.S.S.R.”. (pp.327-345). *Journal of Correctional Education*, v56, n4. Retrieved from: <https://eric.ed.gov/?q=secret+AND+police&id=EJ740061>